

mes minden pillanatban szem előtt tartanunk, midőn a közösségi disputáinkhoz megfelelő szótár után kutatunk. Jelesül arra, hogy a történelem masinériája, melynek a kísérőhangjaiból áll össze az *Idegen testünk* sokszólamú kavalkádja, mégiscsak ezeken a fausti pillanatokon gázol át.

Balázs Imre József

Egy regény hálózatai

(Závada Pál: *Idegen testünk*. Magvető, 2008)

A hálózatelméletben középpontoknak vagy összekötőknek neveznek az olyan figurákat, mint Závada Pál új regényének két főhőse: Weiner Janka és Flórián (Flamm) Imre. Több emberrel állnak kapcsolatban, mint a közönséges halandók általában, miközben azt is tudjuk, hogy az ilyen emberek „természeti jelenségek”. Nem a fikció hozza létre őket, hanem a (matematikai) szükségszerűség. Závada Pál enged a matematikai szükségszerűség (könnyebbik) útjának: regényében konstrukciós elvvé emeli a hálózati csomópontokat: a két figura életútján keresztül vezeti be a regénybe a többi mellékszálát. És persze egy időpillanatot is létrehoz, amelyben a figurák összetalálkozathatók, a fő csomópontok egymásra tevődnek: egy 1940 szeptemberében zajló vacsoraféle az, ahol a több kézfogásnyi távolságból egy kézfogásnyi lesz. Valahogy úgy, ahogy Karinthy Frigyes *Láncszemek* című történetében, amelyben a felnőtt társasjáték lényege, hogy a Föld bármely lakójához eljussanak a játékosok legfeljebb öt személyes ismerősön keresztül. Ez a Závada-regény több jelenetében is kulcsfontosságú. A kapcsolat hatalmat, erőt, sikert jelenthet: „Urbán Vince úgy követi a vitakozókat, hogy most már csak arra figyel, mikor szűrhatja közbe kikészített mondatát. Amelybe ő hajdani magántanítványának édesatyját, vagyis magát a kormányfőt fogja kifejezetten belefoglalni.” (20) Másutt életeket ment, vagy menthetne meg a hálózatban való létezés: Weiner Jankát a bombázások idején megmenti Johann Flammhoz fűződő ismeretsége. Egy hasonló kísérletre az új, 1945 utáni rendszerben is sor kerül, de akkor Weiner Jakab éppen nem tehet semmit ismerősei érdekében.

Hálózatszerűen működik még a regényben a Magyar Testvéri Közösség nevű szervezet is („a kötelékünkbe tartozókat sejszerűen szervezzük – részint szellemi kiképzésükre szolgáló családokba, részint pedig a hasonló hivatásúak sátraiba tagoljuk őket, hogy az alapegységek majd nemzetségekbe, azok pedig hadakba tömörüljenek” – 98), amelynek 1946-ban létező szervezeti utódját épp Johann Flamm segít beszervezett és átvert ügynökként leleplezni az ismeretségi hálózatokban betöltött sajátos helye következtében.

Itt le is állhatunk a példák sorolásával, amelyeknek ezúttal csupán „az ismerősöm ismerőse”-elv erős jelenlétének kimutatá-

sa lett volna a célja. Az *Idegen testünk* lerövidíti kissé a Karinthy-féle „ötlépésnyi távolságot” – már-már valószínűtlenül különböző (világézetű, társadalmi státusú, származású) embereket találkoztat össze a regénycselekmény csomópontjában, Weiner Janka Fővám téri lakásában, 1940 szeptemberében. Egyfajta teoretikus modell kivetüléseként is olvashatjuk ennek a találkozásnak a történetét, ahol élesben ütköztethető a különböző (típusú) figurák nézetei.

Závada Pál könyve bizonyos értelemben tehát tézisregény – ezt az érzést leginkább a sok világnézeti eszmecsere felvonultatása erősítheti az olvasóban. De erősíti az írástechnika is: a korábbi Závada-kötetből, *A fényképész utókorából* ismert többes szám első személyű narráció felbukkanása. A nézetek, tévedések, „bűnök” bevállalására, önmagunkra vonatkoztatására szólít fel ez a megoldás. A Závada-féle „mi” éppen rögzítetlensége miatt tágítja azt a kört, amelyre „mi”-ként gondolhatunk. (Az előítéletek határait tolja ki egyre messzebbre és messzebbre. Azoknak az embereknek a körét tágítja ki, akikkel egyáltalán hajlandóak lennének azonosulni egy-egy pillanatra.) Nem is olyan könnyű a magyarságot homogén egészként elképzelni: számtalan törésvonal szabdalja szét e közösség „testét”, és nem az eleve adottnak az elfogadása, hanem a közösség létrehozása, ennek tudatos és személyes „megalapítása” volna a cél. A regénybeli „mi” így egy alapító gesztus része (és ugyanakkor provokáció: tudok-e azonosulni a „másikkal”), nem pedig egy biztos, rögzített identitáshoz való csatlakozás.

Tézisregény tehát, igen, több értelemben is, a fentiek miatt viszont hozzáteszem: számomra szimpatikus tézisek regénye.

Észak-Erdély 1940-es „visszatértéről” egyfajta nagy elbeszélést alakított ki 1990 után a közvélemény. Létezik egy mentális reprezentáció a magyarság körében erről a pillanatról, amely az eufória és a „helyreállt világrend” tapasztalatát rögzíti. Léteznek természetesen „kis történetek” is ugyanerről az eseménysorról. A kolozsvári Erdélyi Helikon című folyóirat például az 1940. november–decemberi számát épp ilyen történetek megjelentetésére szánta: arra kérte munkatársait, hogy írják meg annak a néhány napnak a történetét, amikor a történelmi fordulat lezajlott, a „személyes történelmek” szemszögéből. Itt például nem az eufória a domináns hangulat, hanem a mértéktartás, a megváltozott feladatok, felelősségek felleltározásából eredő nyugtalanság. Érzékelhető az anarchia: a kisebb-nagyobb örömök, a nosztalgikus hangulatok keveredése. Závada könyvében együtt vannak a „nagy” és a „kis” történetek. Reflektáltan. Amikor a habitudósító Urbán Vince felbukkan Weiner Jankánál, és személyesen is beszámolhat a Kolozsváron tapasztaltakról, Janka igénye a következőképpen hangzik: „Na és amit kihagytál, Vince?, hátha mégis azzal járnánk jobban? (...) Nem lehetne, hogy ha a cikkedet így megfordítom, akkor a hátoldalról azt olvashatnám, amit nem adsz nyomtatásba?” (36–37) De ugyanezt a „nagy történeteket” eltávolító technikát érzékelhetjük akkor is, amikor a tudósítás szövege keveredik a tudósítás megírásának körülményeivel: „Hát te meg mit írsz?, emelkedik föl most a biológia-szertári matracról

egy borzas leányfej, s a combomba máris hegyes kis könyökök mélyednek, hogy a kócos így próbáljon a papírba lesni, s ügygyel-bajjal beleolvasni: Hadd idézzük föl tehát a költővel, hogy lépteink nyomán fenn a Hargitán s völgyeinkben lenn tornyok hangja zeng, már semerre sincs átkozott bilincs!” (35) Máshol a telefonon diktált tudósítás „médiumspecifikus” jellegét aknázza ki hasonló módon az elbeszélés: „Urbán Vince kéri figyelmüket Kolozsvárról – hadd köszöntsem olvasóimat ebben a virtuális tudósítói formában, ha már jelentkezésemet távbeszélő készülékbe olvasom be ’940. szeptember tizenhatodikán. [...] Két éve, Kassán fehér lóhátról celebrálta a hódítás parádéját, s hányan de hányan emlékszünk, ahogy megáll a dóm kapuja előtt, elhallgat a fúvószene, odamasírozik a főparancsnok, és a magas nyeregbe föl jelenti neki, hogy a Felvidék visszatérte alkalmából, miközben szép lassan s föltáróan megemelkedik a kormányzói lófarok, s izgatottan integetni kezd, hogy a díszszemlére összes seregünk, az egész város meg a megye fősorakozott, mire a főméltóságú végbél ünnepélyesen kibontogatja meghökkenően szélesre táguló, fekete tömlőgyűrűjét, s a napvilágra enged türemkedni egyszerre három, majd még további négy könnyed állagú, puhán omló, sárgás növényi salakgolyót, melyek aláhullva sem esnek szét, sőt, a maguk jelentőségében tartósan párállanak a kockakövön a környező néma csendben. De ezt ugye nem írta, édes Icukám?, hát persze, hogy az olyan hétrpróbás gyorsíró, mint maga, meghegyezi addig ugyebár szépen a ceruzát...” (32–34)

Ezeknek az anekdotáknak és elbeszéléstechnikáknak a beiktatása ellenére sem mondhatjuk, hogy a Závada-kötet tipikusan a kis történetek regénye volna. Ezt a vonulatot Gábor Dezső és Emma levelezése képviseli még határozottan a könyvben, amely éppen ezért unalmasnak tűnt a regény néhány recenzense számára, de mikrotörténeti jellege miatt szerkezetileg igen fontos szerepe van a regényben. Amellett, hogy a férfi–nő kapcsolatokról szóló finom jelzései miatt egészen érdekes is.

Hogy a háború utáni összeesküvés és memorandum története, amely olyan figurák antiszemita nézeteit vezeti fel, akik nem sokkal korábban akár zsidómentő akciókban vállaltak kockázatot, mennyire tipikus (mennyiben illeszthető tehát egy nagy történetbe), azt a korszakra vonatkozó kutatások ellentmondásos jellege miatt nehéz megítélni: mindenestre kétségtelen, hogy a Závada-könyv egy olyan történetet hoz itt felszínre némileg szatirikus beállításban, amely eddig kevés nyilvánosságot kapott – helyzetileg tehát egyelőre nem rendelkezik egy „nagy történet” státusával.

A többes szám első személyű narrációs technika arra utal, hogy a könyv téje nem a kis történetekre való összpontosítás, nem a mindvégig alulnézetből elmesélt narratíva létrehozása. A többes szám első személyű elbeszélő nem mondhat le nagy történetek konstruálásáról, hiszen egy így elbeszélt történet az egyéninél általánosabb érvényességre tör. Závada szövegszervezés szempontjából kissé bonyolult, intellektuálisan viszont izgalmas felvetése éppen az, hogy a nagy történetek csak látszólag „szűkséggéppen” nagyok: annak a közösségnek a határai szabják meg

dominanciájukat, amely magáénak érzi őket. Závada a többféle (nem csupán kétféle) „mi” szembesítésével keres új módozatokat e problémának sokáig az *egyén vs. közösség* dichotómián belül körvonalazott megoldásaira. Prózai munkákkal szemben támasztható elvárások figyelembe vételével: kissé nehézkesen. A felmutatott modellek magyar közbeszédben való jelenlétét tekintve: igen innovatívan.

Györffy Miklós

Csoportkép testrészeinkről

(Závada Pál: *Idegen testünk*. Magvető, 2008)

Ahogy az előző Závada-regény, *A fényképész utókor*a egy falusi fotográfus észrevétlenül elkészült csoportképéből, egy 1942-ből való „falufotográfiából” indult ki, úgy az *Idegen testünk* is egy kimerevített magántörténelmi pillanatképen alapul. Történelmi léptékben legalábbis pillanatképnek tekinthető egy – igaz, hosszúra nyúló, délutántól hajnalig tartó – alkalmi vendégség elbeszélése. A csoportkép ezúttal 1940 szeptemberéből való, abból az időből, amikor a második bécsi döntés nyomán Észak-Erdély „visszatért”. A kolozsvári bevonulásunkról szóló tudósítás oda is íródik a csoportkép elé-mellé – sok más egykorú, korábbi és későbbi esemény felidézésével együtt, mindannyiszor valamelyik szereplő szemszögéből nézve.

*A fényképész utókor*ához való hasonlóságnak tűnhetne még az is, hogy a társaság egy fotóművésznő, Weiner Janka lakásában gyűlik össze, de a vendéglátó foglalkozása valójában csak közvetett jelentőségű: tünete egy akkoriban terjedő, a konvenciókat felrúgó nőtípusnak. Az Amerikába távozott férjétől külön élő, 33 éves, emancipált fél-zsidó fényképész nő afféle „radikális fölforgató és konformista polgárasszony egyszerre, bigott kékharisnya vagy engedékeny kultúrzsajha”, ahogy hajnaltájban egy elázott vendége beszél róla, illetve a fajtájáról egy másik vendégnek. Ekkor már áttekinthetetlenül sokan vannak a Fővám téri műteremlakásban. Janka eredetileg csak az unokanővérét akarta meghívni a kisfiával, de aztán újabb és újabb vendégek jelentkeztek és csapódtak akár hívatlanul is a társasághoz. Az *Idegen testünk* ennek a roppant heterogén társaságnak a részben összefüggő, részben külön szálakon futó története. Átfogóbb érvényű összefüggést végeredményben az teremt köztük, hogy valamenynyien a II. világháború előtti, alatti és utáni magyar társadalom tagjai, mégpedig nagyobb részben ilyen vagy amolyan okból idegennek bélyegzett testrészei, akiket ez a társadalom – azaz *mi* eltaszítunk magunktól, esetenként eltesszük őket láb alól. De vajon kik ezek a *mi*? – ha egyszer a regény szereplői kisebb vagy nagyobb mértékben szinte mind idegennek és áldozatnak bizonyulnak –, és vajon a regény mai olvasója mennyiben tekinthe-

ti magát érintettnek a nyelvtanilag és elbeszéléstechnikailag is hangsúlyos szerepet játszó többszörös első személyben? Többek közt ez volna, ez lehetne ennek a regénynek tétje; kérdés, hogyan él vele.

Bár Weiner Janka fontos szereplő, már csak annál fogva is, hogy egy éjszakára nála gyűlnek össze a többiek, és nem utolsósorban azért, mert a férfiak közül jó néhánynak volt már vagy lesz vele dolga, igaz, van, aki hiába ácsingózik rá – az *Idegen testünk*nek nincs igazi főszereplője, hanem csak nagyjából egyenrangú (mellék?)szereplői vannak. Belőlük viszont olyan sok zúdul mindjárt az olvasóra, hogy jó darabig eltart és nagy türelmet kíván, míg megjegyezzük, ki kicsoda és kinek a kicsodája. Talán nem ártott volna valami áttekintő táblázatban vagy ábrán szemléltetni a szereplők rendszerét, amint ez más hasonló regények esetében előfordul. Persze ez csakis szerzői kompetencia lehet, és elvileg megérteném Zavadát, ha elzárkózott volna tőle. Én mindenesetre olvasás közben készítettem magamnak ilyen segédeszközt, annál is inkább, mert úgy véltem, így közelebb férközhetnek a regény nehezen kivehető és talán jócskán túl is bonyolított alaprajzához.

Mindenekelőtt két család különíthető el: a Weiner- és a Flamm (Flórián)-család. Más közülük nincs egymáshoz, mint hogy a cselekmény idején felnőttkorba lépő generáció tagjai közül néhányan ismerik egymást, és ez ad alkalmat arra, hogy felbukkanjanak Jankánál. Janka mamája, a református Cserszegi Laura annak idején Weiner Ignác zsidó földbérli birtokoshoz ment feleségül, majd tetézve ezt a „már-már botránnyal fölérő meglepetést”, ahelyett, hogy vidéki családjának szentelte volna magát, Ady-rajongó lett, a Galilei Kör összejöveteleire járt, tízennyolc novemberében heteken át Pesten időzött, majd megkapta a spanyolnáthát, és hirtelen meghalt. A polgári radikális szemléletet nemcsak Janka örökölte tőle, hanem Jakab is, akiből baloldali aktivista lesz, majd a régi rendszer bukása után kommunista főfunkcionárius. Öccse, Ottó ezzel szemben református papnövendéknek megy, a háború alatt segédlelkészként, félig-meddig az „elnökpüspök” jóváhagyásával, de egyben a rosszállását is kiváltva többedmagával zsidómentő partizánakciókat kezdeményez, végeredményben elég naivul és nem sok sikerrel.

A fakereskedő Flammok német származásúak, jómódú „soroársári svábok”. Leszármazottaik közül ők is hárman képviselik magukat Janka társaságában, igaz, egyikük oldalági rokon: Urbán Vince újságíró, a kolozsvári tudósítás szerzője Flamm Johannka és a Flóriánra magyarosított nevű Imre unokafivére. Flórián Imre előbb alezredes, majd ezredes, befolyásos ember, Teleki Pál híve, jobboldali ugyan, de német származású léte németellenes, legalábbis a háború alatti politikai kutyaszorítóban, és a titkos angolszász orientáció egyik sűrű eminenciása. A háború után mint horthysta katonatisztet 10 évi fegyházra ítélik. Öccse, az írói-költői ambíciókat melengető Johannka ellenben szimpatizál a náccikkal, a német faj felsőbbrendűségét vallja, később nyilas lesz belőle, és a háború után Weiner Jakabék felakasztják.

Még mielőtt a két Weiner-fivér vagy a Flamm-fiúk betoppanának, már kezdettől fogva ott van Jankánál unokanővére, Gáborné Kulcsár Emma a kisleány. Emmának és férjének, Dezsőnek divatárúüzlete van a Kecskeméti utcában, ennek gondját-baját most az asszony egyedül kénytelen viselni, mert Dezső munkaszolgálatos Miskolcon. A házaspár mindennapjait és érzelmeik hullámzását levelezésük úsztatja be a Jankánál kialakuló társas élet elbeszélésebe. Míg a Flammok, Urbánok és Weinerek családi előtörténetéről egy többszörös első személyű elbeszélő számol be – ennek kiletére, sorozatos alakváltozásaira még visszatérünk –, Gáborék e levelezés hol egyenes, hol függő beszédben közölt, kivonatos szövegén keresztül lépnek színre. Bár megragadó részletek találhatók – feltehetőleg valóságos dokumentumokon alapuló – leveleikben, ez a szál kissé kilóg a regényből, nem annyira a cselekmény szempontjából, hiszen a többi cselekményszál is csak hellyel-közzel fonódik össze – korántsem annyira, mint pl. *A fényképész utókorában* –, hanem inkább a levelezés-forma státuszának bizonytalansága miatt. Elsőre még motiválnak tűnik bevezetése: mikor még csak kettesben vannak, Emma a levelek alapján számol be unokahúgának sorsuk alakulásáról. Legközelebb már Raposka Károlyék és Johannka is jelen vannak, amikor Janka elorozza Emmától Dezső leveleit, és felolvasást tart belőlük. Illetékteleneknek intim magánlevelekből. Emma szó nélkül tűri. Harmadszorra aztán minden átmenet és motiváció nélkül, mintegy szerzői pozícióból következik egy viszonylag hosszú levelezés-fejezet (195–217). Dezső különben jellemző példa arra a képtelenül kusza származás- és érzelmi keveredésre, ami a korabeli Magyarországot jellemezte, és ami Závada regényének fő témája: zsidó munkaszolgálatos léte katolikus templomba jár, magára a szolgálatra egyáltalán nem panaszkodik, csak felesége távollétét fájlalja, a székelység és a zsidóság sors- és szenvedésközösségét emlegeti, és magyar nótákat húzat a cigányokkal, amikor bajtársaival és feletteseivel Erdélyt visszatértét ünneplik.

Raposka Károly történettudós és zsidó felesége, Sári inkább csak nézeteikkel vannak jelen Jankánál, mint saját külön történetükkel. A harmincas évek elején Raposka könyvtáros volt a berlini magyar intézetben, és alighanem ekkor mélyült el a meggyőződése, hogy a németiség kivételesen nagy nép és kultúra, és ezen a nézetén az időközben tért hódító nácizmus sem változtatott. Annak idején egyébként kis híján Janka vőlegénye lett, Berlinben találtak egymásra, amikor tanulmányúton Janka is ott tartózkodott. Itt találjuk ekkor Flórián Imrét és öccsét, Flamm Johannkát is. Már ekkor Jankára áhítozott mind a három fiatalember, a nőcsábász Flórián Imrének sikerült először megszereznie, állítólag nagy szerelem volt köztük, mindenesetre alighogy Imre visszautazik Budapestre, váratlanul Raposka léphet a helyére, ami őt lepi meg a legjobban. Johannka ekkor is, később is mindig lemarad Jankáról, és emiatt meg még más frusztrációk miatt – egyebek közt féltékeny bátyja és unokafivére, Urbán Vince sikereire – nőttön-nő benne a neheztelés a világra. Egyszer mégis képes ön maga fölé emelkedni: mikor már nyilas aktivista,

és Emmától értesül róla, hogy Jankát elhurcolták és a Tompa utcai párházban tartják fogva, odamegy és kiszabadítja azzal a blöffel, hogy a sajtóközvetítő nemzeti közérdekből kéri a fotóművész és riporter haladéktalan szabadon bocsátását. Ez a fejezet, Janka elfogása, Emma közvetítő akciója, Johannka intézkedése a regény egyik legjobb, legszebb részlete, olyan drámai *jel-let* sor, amelyben történések ábrázolják azt, amit máskülönben többnyire ironikusan nyakatekert fejtegetések.

A Kolozsvárról hazatért Urbán Vince szálán haladva egy Boráros téri kisvendéglőből további három szereplő csatlakozik a Fővám téri társasághoz – a regény tere különben csaknem mindvégig a Belső-Ferencváros és határvidéke –: bizonyos Futár Endre a feleségével és Iharos Bálint. Ők is újságírók, mégpedig jobboldaliak, fajvédők, antiszemiták. És betoppan *A fényképész utókorából* Dohányos László is, falukutató, „szarkeverő”, akinek modelljét már annak idején sok olvasó felismerte. Dohányos itt marginális szereplő, egyrészt elsősorban vonzó férfi, akit ismét Janka szerez meg magának – félretolva szintén pályázó férjzett unokanővérét, Emmát – másrészt 45 után az a befolyásos ember, aki, sajnos, soha nem tud segíteni. Ez különben Weiner Jakabra is áll.

Tarka társaság gyűlik tehát össze 1940 szeptemberében Weiner Janka lakásán: katolizált zsidó, református félszidó, baloldali antifasiszta, jobboldali antifasiszta ellenálló, nyilasjelölt náci, népi értelmiségi, fajvédő újságíró stb. – szinte olyan vegyes, hogy az olvasó kételkedni kezd, vajon csakugyan megférhet-e ezek annak idején egymás közt, főleg úgy, hogy nézeteiket fennen hangoztatják. A kérdés azért merülhet fel, mert Závada minden tekintetben történeti hitelességre törekszik, modellekre és korabeli forrásokra támaszkodik, olyannyira, hogy néha kilóg a lóláb: ilyenkor mintha valami történelmi dokumentumregénybe csöppennénk, amelyben a leletek inkább natúr valójukban, mint a regényvilág részeiként jelennek meg. Önmagukban mindenesetre ilyenkor is érdekesek és tanulságosak.

Ugyanakkor, ha igaz Závada társadalomképe, márpedig meggyőzőnek tűnik, hiányos történelmi tudásunknak mindenestre nem mond ellent, a vendégsereg vegyes összetétele éppen azáltal lehet hiteles, hogy reprezentálja a korabeli Magyarország polgárait jellemző kaotikus értékzavart és kényszerpályákat. Závada korábban is provokálta már történeti és politikai gondolkodásunk hamis és kártékony kliséit, itt is erre törekszik. Szó sincs nála arról a leegyszerűsítő dogmáról, amely szerint a korabeli magyar társadalom egyfelől „haladó”, antifasiszta, baloldali erőkre, másfelől „reakciós”, németbarát, jobboldali erőkre, esetleg még a „harmadik utas” népi tendenciákra oszlott. Mint nyilatkozataiban is utalt rá, őt magát is mehökkentette, hogy pl. a népi-nemzeti irányultságú kommunisták között szép számmal akadtak antiszemiták, akik a háború után is azok maradtak. Vagy hogy milyen erős volt a magyar fajvédő szellemiségű németellenesség, és hogy ez az antifasiszta színezett németellenesség ugyanakkor gyakran megfert az antiszemizmussal. Weiner Ottó református lelkész és köre, valamint Flórián Imre ezredes

és társai képviselik a regényben ezt a zavaros irányt, amely a Magyar Testvéri Közösség nevű titkos társaság szervezkedésében ölt alakot. Előbb a háborúból való kiugrást és a zsidók mentését célozzák meg, nem sokkal a háború után viszont már a „zsidó veszélytől” óvják a magyarságot. Závada ennek a társaságnak a lebukásáig, az 1946 végén ellenük indított törvénytelen perekig követi nyomon alakjai sorsát. Weiner Ottónak még sikerül idejében kiszöknie az országból, a regényben úgyszólván meg sem jelenő, csak emlegetett kapcsolatával, Cser Ambrussal együtt, akihez titkos homoerotikus vonzalom fűzi, Flórián Imréket viszont letartóztatják és elítélik. A linkóci Urbán Vince és a Németországból vesztére hazatért kis Flamm is belekeveredik a röpiratosdiba és a fajvédő ellenállásba, az előbbi elhurcolják az oroszok, az utóbbit kivégzik a kommunisták.

A Flammok végeredményben mind elbuknak, a Weinerek ellenben megmenekülnek, sőt Jakab révén még hatalomhoz is jutnak, ez azonban a legkevésbé sem tűnik valamiféle történelmi igazságszolgáltatásnak, sokkal inkább abszurd véletlennek. Az *Idegen testünk* élettörténeteiben leginkább az az abszurd, hogy bár az ábrázolt történelmi korszak ideológiai retorikájában uralkodó szerepet játszik a faji gondolat, az emberek megítélésében kinek-kinek a származása, és ennek alapján minősülnek „idegennek” olyanok, akik valójában a „testünkhöz” tartoznak – az egyes alakokat sorsuk belső logikája, pályájuk véletlen fordulatai, személyiségük irracionális választásai mégis gyakran furcsa kitérőkre készítetik, ellentmondásokba keverik. Janka szerelmei közt akad zsidó, sváb, „magyar”, megmenekülését egy nyilasnak köszönheti. Mikor Jankát elkapják a nyilasok, Emma megmenekül, aztán később mégis Emma pusztul el, és Janka túléli a háborút. A németbarát Raposka zsidó lányt vesz feleségül, noha már Jankával kapcsolatban lehetetlenségnek tartja, hogy neki zsidó nőtlő gyereke szülessen, a végül megkötött házasságban pedig úgy oldódik meg „az ominózus utódlási kérdés”, hogy „Sárikám szegényke abszolút meddő, úgyhogy a kérdések kérdése passzé.” Az egyik legnagyobb képtelenség, hogy az ünnepelt „ország-visszagyarápítással” sok százezer magyar zsidó is visszatért a nemzet kebelébe, akik, mint Dezső, bizonyára nagyrészt ugyanúgy örültek ennek, mint a „törzsökös” magyarok, holott voltaképp csak azoknak az idegen testeknek a számát gyarapították, akiket később majd deportálni kellett.

Mindezidáig kevés szó esett a regényformáról. Úgy beszélünk az *Idegen testünkről*, mint egy sokszereplős magántörténelmi regényről, amelynek helyzetein, fordulatain lépten-nyomon átüt a dokumentálható köz-történelem. Hozzátehetjük: mint amelyben a szereplőket gyakran inkább nézeteik, rögeszméik, tévképzeik jellemzik, mint tetteik. Azonosításukhoz, tetteik összefüggő vagy éppenséggel ellentmondásos, következtelen, netán hiányos láncolatának felgöngyölítéséhez néha elő kellett vennünk emlékeztető feljegyzéseinket, illetve ide-oda kellett lapozgatnunk a könyvben, hogy innen-onnan összekeresgéljük az egyes élettörténetek részleteit. Ez persze már a regényformát is elsőrendűen érintő vizsgálat volt, és olyan türelmet és figyelmet

kívánt, amelyet az átlagolvasótól aligha lehet elvárni. Őt elkedvetlenítheti a regény nehezen áttekinthető, szövevényes alaprajza. De ha valaki türelmesebb és jobban figyel, akár még örömet is lelheti a regény szerkezetének kibogozásában. Érdekes és szellemes konstrukció rajzolódik ki előtte. A 44 számozatlan fejezet vagy szakasz egy jókora része Janka lakásán játszódik, és az egyre nagyobb létszámú társaság kavargását, elmélkedéseit, vitáit, konfliktusait követi nyomon délutántól hajnalig. Közbeiktatott fejezetek előbb egyes szereplők előtörténetét, múltját mondják el, olykor felmenőikre is kitérve, sorrendben többé-kevésbé igazodva a Janka színpadán való fellépésük sorrendjéhez, majd a történetdarabok ideje mindinkább a jövőbe tevődik át. Olyasmiket tudunk meg a már megismert alakokról, amiket ők maguk a cselekmény „jelen”(?) idejében még nem tudhatnak. Az utolsó fejezet, miután a regény elbeszélő idejében a vendégek már vagy elpusztultak, vagy szétszóródtak, vagy új életet kezdtek, ismét Jankánál játszódik, és azzal végződik, hogy Gábor Dezső hazaszökött Miskolcra, és miután kiderítette, hová bitangoltak el övéi, hajnalban beállít hozzájuk. Ez a szerkezet, és egyáltalán a szereplők sokasága ugyanakkor arra is alkalmas, hogy elfedje egyes alakok kidolgozatlanságát vagy érdektelenségét. Míg Janka, Flórián Imre, a kis Flamm, Emma és Dezső meglevnednek, és egy ponton túl akkor is szánjuk őket, ha ostobán viselkednek, illetve rosszaljuk, ha csalódást okoznak, Weiner Jakab és Ottó, Urbán Vince, Raposkák meg a jobboldali újságírók eléggé elmosódott alakok maradnak. Igazában csak nevükkel és történetük néhány fordulatával különülnek el a statisztériától, a bennünket (akkori és/vagy mai önmagunkat?) képviselő, névtelen, nyelvtani létmódú szereplők sokaságától.

És itt elérkezünk az *Idegen testünk* legfőbb problémájához, az elbeszélő hang kérdéséhez. Závada regénye eredendően olyan regény, amelyet a hagyományos regényíró egy kívülálló, mindentudó elbeszélő szemszögéből, egyes szám harmadik személyű „szerzői”, „auktoriális” pozícióból írt volna meg. Závada – a modern és posztmodern regény számtalan hasonló szellemű eljárása nyomán – ezt a mindentudó és kívülálló elbeszélői magatartást elutasítja. Ugyanakkor nem akar lemondani a sok szereplőt mozgó, párhuzamos cselekményszálakon futó és végeredményben átfogó társadalmi tablót felrajzó regényről. Mivel regényei egyre inkább ilyenek, már *A fényképész utókorában* bevezette az állandóan mozgó-változó azonosságú többes szám harmadik személyű elbeszélőt. Ennek az eljárásnak a sugalmazása szerint az elbeszélő nem az író, nem is valami általa megbízott személytelen instancia, hanem *mi* vagyunk. *A fényképész utókorában* az elbeszélést lépten-nyomon pontosan meg nem nevezett kilétű, többes szám első személyű elbeszélők veszik át, akik a szövegösszefüggés alapján nagyjából mégis mindig azonosíthatók: valamiféle feltételezett alkalmi közösség tagjai, falukutatók, besúgók, kommunista funkcionáriusok, járókelők, vasúti utasok, a mindenkori események érintett, beavatott tanúi. Eszerint az elbeszélők akár mi, az olvasók is lehetünk.

Már *A fényképész ...*-ben problematikusnak tűnt és modo-

rossághoz vezetett ennek az eljárásnak a túlhajtása. Az *Idegen testünk* továbbfejleszti, kiterjeszti a módszert, ámde az így még több zavart okoz. Egyrészt van egy szabályos, egyes szám harmadik személyű narrátor, másrészt újra jelentkezik a többes szám első személy, megint minduntalan változó csoportok, közösségek, társaságok képviselőiben. Ezen kívül az egyes szereplőknek vannak belső, személyes szemszögei is, amelyek akár egyazon mondaton belül is átválthatnak egyes szám első személyről harmadikra, vagy harmadikról elsőre. Tetézi ezt még a szereplők beszédének állandóan változó közlési módja is: a szokott módon idézett párbeszédnek nincsenek a regényben, az eszmecserék, viták, levelezések közvetítésében mégis jól megkülönböztethetőek az egyenes és a függő beszédmód alakzatai. Ráadásul a függő beszédben elhangzó közlemények gyakran oly mértékű ironikus stilizáción esnek át, hogy ilyenkor végképp nem lehet már tudni, az adott szakaszban végül is ki beszél, a megszólaltatott szereplő vagy helyette az őt közvetítő és (át)értelmező elbeszélő.

A szüntelenül váltakozó különféle beszédmódok mibenléte és hovatarozása bogarászó türelemmel végül is többnyire megállapítható, de az erre fordított fárassztó igyekezet az olvasás során egyre inkább alássa a célba vett hatást. A mesterkedések következtében valójában a szerzői elbeszélő lopózik vissza a regénybe: a különféle szemszögekből megszólaló különféle egyes és többes számú hangok végeredményben meghökkentően egyöntetű beszédmódban oldódnak fel: abban a bizonyos nyakatekerten ironikus stilizációban, amely szinte valami újfajta és itt kevésbé megnyerő Závada-hangzás benyomását kelti. Hogy zsákutcáról van-e szó vagy egy új elbeszélő hang és technika kezdeményeiről, arról talán majd a következő Závada-regényben tudhatunk meg többet.

Lapis József

Túlságosan is

(Bán Zoltán András: *Hölgyszónata*. Scolar, 2008)

Időnként az az érzésem, mintha elkésett volna néhány évvel Bán Zoltán András három kisepikai művét tartalmazó gyűjteménye, a *Hölgyszónata*. Nehéz mire vélni ezt az érzést, hiszen miért lenne megkésett attól, hogy a kétségkívül elunthatatlan apakönyvek közé (is) sorolható, vagy hogy narrációját a túljáratott önreflexivitás és a burjánzó allúziós háló kiemelkedően jellemzi (utóbbi mindenekelőtt a kötet utolsó, címadó, leghosszabb elbeszélésére, a *Hölgyszónatára* vonatkozik). Még csak azt a kérdést sem kell föltétlenül előtérbe állítanunk, hogy mennyiben képes más látószögből megmutatni a könyv az apával való számvetés hosszú, a kortárs prózában folyamatosan továbbörökített irodalmi tradícióját, avagy mennyiben gazdagodik új elemekkel s

válhat izgalmassá az említett prózaformálási technika. Nem kell szükségképp föltennünk a kérdést abban az esetben, ha az említett nagy konstrukciókkal részben ismétlő viszonyba lépő szöveg mindezzel együtt vagy mindettől függetlenül érdekes, elgondolkodtató, jól megírt és/vagy élményszerű. Elolvasva a kötet általam ismert eddigi két, pontos és szakszerű (méltányló) kritikáját (Lovász Emese ÉS-beli recenzióját és Szegő János írását a Revizoron), úgy tűnik, az említett jelzők mindegyike megállja helyét. Sőt. Bennem mégis marad némi hiányérzet.

A művek keletkezéstörténetében nagy segítségünkre van a kötetvégi szerzői *Jegyzet*, melyből kiderül, hogy mindhárom prózai írás 1999–2000 körül keletkezett – időközben természetesen kisebb-nagyobb átírási munka után véglegesült jelenlegi formájában. Fontos adat ez abból a szempontból,

hogy a kortárs (posztmodern) aparegények zöme ekkor, avagy ezután jelent meg (például Esterházy Péter, Kukorelly Endre), hogy az első, *Apám volt* című Kertész-hommage megírásakor Bán Zoltán András még nem hallott a Nobel-díjról, s hogy a *Kotányi főhadnagy* című novella is jóval a szabadságharc évfordulóját (s például Papp András és Térey János *Kazamaták* című darabját) megelőzően választja háttérül 1956 őszét, s ad deheroizáló képet a fölkelőkről. Az írások külön kötetben történő első, együttes megjelenésekor mégis számot vehetünk mindeme kontextussal is, mint ahogy felvetődik a hangsúlyozottan önreflexív prózatechnika (a *Hölgyszónata* kapcsán, eltérő okokból, főleg Federman és Bernhard járt az eszemben, ebben természetesen van némi esetlegesség is) 21. századi folytathatósága, termékenysége. Utóbbi kérdés az előző kötet, a *Susánka és Selyempina* kapcsán is fölmerült bennem, kíváncsi vagyok, a szerző következő könyve elmozdul-e két nagyobb terjedelmű elbeszélésének domináns szövegalkotási módszerétől. Mindezt azzal együtt mondom (pontosabban: kérdezem), hogy Bán Zoltán András meglehetősen egyedi módon ötvözi a posztmodern elbeszéléstechnikát a romantikus, jelen esetben goethei vagy hoffmanni paradigmával (a *Hölgyszónatában* például a kis zöld kígyó metaforája jelöli meg utóbbi távlatot, míg előbbit a *Vonzások és választások* sokszoros evokációja eleveníti fel), s nem utolsósorban a különféle zenei kompozíciókkal és allúziókkal. Izgalmas s fontosnak tűnő adalék lenne a művek értelmezéséhez a zenei szimbolikus rendszerek szövegekhez fűződő viszonyának vizsgálata, számomra, kellő kompetenciával nem rendelkező olvasó számára ugyanis nem (mindig) világos, hogy milyen mértékben és milyen módon lépnek párbeszédbe a különböző, hivatkozott muzikális elemek

a szöveggel. Hogyan értelmeződnek a szövegben a vonatkozó zenei kontextusok, milyen a két médium kapcsolata? Nevezhető-e szubtextusnak például a Strauss korpusz, s ha igen, hogyan és milyen transzformációkkal? Nem érdektelen elméleti kérdéseket is fölvet Bán Zoltán András írásművésze – az alkotói eljárás sikeres (és szerencsés) voltát minősíti, hogy eme kérdések alapos végiggondolása nélkül, s a zenei motivika (mint esetemben) vélhetően nem széles körű megértésével is képes élményszerűvé válni a szövegek eme rétege is.

Az *Apám volt* című, a zsidó identitással való küzdelmet a középpontba állító esszének – a fülszöveg szerint „maró hangú pamflet” – mintha a Kertész-oeuvre különböző darabjaival és tétéleivel való polémia adná az

igazi tétjét. Az elbeszélő által erőltetett zsidó–nem zsidó (7–8: zsidó–ember, zsidó–magyar) dichotómia folyamatosan, erőszakosan íródik rá az apa univerzalista, „összemberi” Auschwitz-értelmezésére (míg a fiúság, illetve az apaság szerepének deklarált elutasításában találkozni látszik a narrátor és a címszereplő – a kinyilvánított szándék aztán több ízben lelepleződik). Az általános emberivé emelt távlat megnyilatkozásai retorikailag elfödik a sajátost, az elnyomottat, a különösen szenvedőt, s az ideológia a különbségek iránti vakságot termeli ki – az apa könyve „az összemberi elem nevében mintegy el akarta orozni a zsidóktól a »zsidó-Auschwitzot«. Ám a zsidók semmiképpen sem törődhetek bele ebbe a sorsablásba.” (16) Az apa Auschwitz-könyvének paradox sikere-kudarca az, hogy a memoár „összemberi siker” helyett „zsidó sikert” aratott, s így a szándékot tekintve a sikert kudarcként lehet megélni. E paradoxon sokszori elolvasásakor nem tudtam eldönteni, miért az argumentáció e súlykoló, önismétlő jellege. A narrátor erőfeszítését tükrözi mindez, mellyel az apa alakjának értelmezési lehetőségein szeretne minden kétséget kizáróan úrrá lenni? Zavarban voltam a Nietzsche „túlságosan is emberi” frazéma ismételt használatakor, „túlságosan is zsidó”-vá történő átírásakor is, úgy érezvén, egy olyan motívum került az elbeszélésbe, mely nincs a kontextus által kellően megtámogatva ahhoz, hogy segítségére legyen a problematika megértésének. Ugyanakkor a rájátszás olyan rezonanciákat kelt, olyan kérdéseket gerjeszt, melyekre a szöveg nem föltétlenül képes válaszki-sérlettel szolgálni, így az elegáns filozófiai allúzió ötletszerűvé, könnyűvé válik. (Majdnem azt írtam, túlságosan is könnyűvé – no igen, az embert könnyen elragadja a nyelv sodrása.) Az a benyomásom, a kis terjedelmű írás sem gondolatilag, sem poé-